

Məmməd Səid Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanında psixologizm məsələləri

Nəsib Cəbrayilov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Slavyan Universiteti. Azərbaycan.
E-mail: c.nesib@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanındakı psixologizm məsələləri təhlil olunmuşdur. Yazıçı qəhrəmanların psixologiyasının, xarakterinin təsvirində müxtəlif bədii vasitələrdən bacarıqla istifadə edərək, obrazların mənəvi-psixoloji durumunu canlandırmağa çalışmışdır. “Qılınc və qələm” romanında bədii təsvirə geniş yer verildiyi halda, “Dumanlı Təbriz”də daha çox bədii təhlil üstünlük verilmişdir.

Təhlildən belə qənaətə gəlmək olar ki, “Dumanlı Təbriz”də milli, mənəvi, əxlaqi dəyərlərin oxucuya çatdırılmasında incə psixoloji təsvirlə obrazın dərin daxili yaşantılarının təsviri böyük rol oynayır və əsərin əvvəlindən sonuna kimi bu dəyərlərin müəllif tərəfindən nəzərə alındığı müşahidə olunur. M.S.Ordubadi obrazların daxili, mənəvi-əxlaqi, psixoloji vəziyyətlərini nəzərə alaraq, ictimai-siyasi hadisələrin səciyyəvi detallarını da təsvir etməklə məzmunlu, bədii-estetik cəhətdən təsirli obraz və xarakterlər yaratmış və bununla da romanın uğurunu təmin etmişdir.

M.S.Ordubadinin romanlarında psixologizmin təzahür formalarından danışarkən belə bir cəhətə diqqət yetirmək lazım gəlir ki, qəhrəmanların daxili aləminin təsviri zamanı yazıçı obrazların ictimai-siyasi hadisələrə münasibətini, həyat tərzi və təcrübəsini, milli adət-ənənələrdə mövqeyini və s. nəzərə almışdır. Onun romanlarında ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələrin, inqilabçı və əks-inqilabçıların, daxili və xarici düşmənlərin, casusların və s. bir-birindən fərqli mahiyyətlərini görmək çətin deyildir. “Qılınc və qələm”dən fərqli olaraq, “Dumanlı Təbriz”də müəllif daha çox bir-birinə bənzəməyən, özünəməxsus mənəvi-psixoloji dünyası olan müxtəlif xarakterli obrazlar qalereyası yaratmağı bacarmışdır.

Açar sözlər: psixologizm, ictimai-siyasi məsələlər, xarakter, daxili monoloq və dialoqlar

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.11.2021; qəbul edilib – 24.11.2021

The issues of psychologism in the novel by Mammad Said Ordubadi “Foggy Tabriz”

Nasib Jabrayilov

Doctor of Philosophy in Philology
Baku Slavic University. Azerbaijan.
E-mail: c.nesib@mail.ru

Abstract. The article discusses the issues of psychologism in the novel by M.S.Ordubadi "Foggy Tabriz". Skillfully using various artistic means in describing the psychology and characters of the heroes, the writer tried to display the moral and psychological state of the images. In the novel "Sword and Pen", the writer often used fictional descriptions, while in "Foggy Tabriz", he preferred fictional analysis.

The analysis allows us to come to the conclusion that in "Foggy Tabriz" the depiction of deep inner experiences of images through a subtle psychological description plays an important role in conveying national and moral values to the reader, and we can observe that from the beginning to

the end of the novel these values were taken into account by the author. Taking into consideration the internal, moral, psychological state of the images, as well as describing the characteristic details of socio-political events, M.S.Ordubadi created meaningful images and characters that were impressive from an artistic and aesthetic point of view, and thus ensured the success of the novel. Speaking about the forms of manifestation of psychologism in the novels of M.S.Ordubadi, we should pay attention to the fact that while portraying the inner world of the heroes, the writer considered the attitude of the images to social and political events, their way of life and experience, their position regarding national customs and traditions, etc. In his novels, we can easily see the different essence of the socio-political events taking place in the country, revolutionaries and counter-revolutionaries, internal and external enemies, spies, etc. Unlike the novel "Sword and Pen", in "Foggy Tabriz" the author was able to create a gallery of images dissimilar to each other with different characters, having a kind of moral and psychological world.

Keywords: psychology, socio-political issues, character, internal monologues and dialogues

Article history: received – 18.11.2021; accepted – 24.11.2021

Giriş / Introduction

Məmməd Səid Ordubadi “Dumanlı Təbriz” romanında qəhrəmanların psixologiyasının, xarakterlərinin təsvirində müxtəlif bədii vasitələrdən bacarıqla istifadə edərək, obrazların mənəvi-psixoloji durumunu canlandırmağa çalışmışdır. “Qılınc və qələm” romanında bədii təsvirə geniş yer verildiyi halda, “Dumanlı Təbriz”də daha çox bədii təhlil üstünlük verilir.

Bəzi yazıçılar öz əsərlərində daha çox obrazların daxili aləmi ilə onların xarici görkəminin uyğunluğunu və ya, əksinə, təzadılıqlığını göstərməklə psixologizm məsələsini ön plana çəkirlər. M.S.Ordubadi isə “Dumanlı Təbriz” roma-

nında ölkədə və dünyada baş verən hadisə və ictimai-siyasi proseslərə öz mövqeyini bildirir, eləcə də hadisələrdə iştirak edən personajların xarakterlərini açır. Təbrizdə və dünyada tüğyan edən hadisələri təsvir etməklə yanaşı, yazıçı həm də onları təhlil edir. Müəllif öz şərhini və təhlili vasitəsilə obrazların daxili aləmini, onlara xas olan fərdi xüsusiyyətlərini, onların mənəvi-əxlaqi simalarını, müəyyən ictimai-siyasi mühitlə, şəraitlə bağlı mövqelərini açıb göstərir. Və çox zaman da personajların həyatı və psixologiyasını incəliklərinə qədər ustalıqla təhlil edir.

Əsas hissə / Main Part

Bədii ədəbiyyatda psixologizm deyəndə daha çox qəhrəmanın daxili aləminə dərinlən nüfuz etmək, yəni onun ruhunun müxtəlif vəziyyətlərini (çalarlarını) ətraflı şəkildə təsvir və təhlil etmək, keçirdiyi həyəcanları, sıxıntılarını göstərmək nəzərdə tutulur. A.B.Yesin "Rus klassik ədəbiyyatının psixologizmi" adlı əsərində yazır ki, “insanın daxili aləmi ədəbiyyatda birdən-birə tam və sərbəst şəkildə təsvir obyektinə çevrilməmişdir. Əvvəlcə, psixoloji təsvir daxili aləmin aydın ifadəsini əks etdirən zahiri görüntülər formasında mövcud olmuşdur ki, bunun da arxasında sadəcə, adi təəssürat yığımı görünürdü” [4, s.5].

M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanında istifadə etdiyi məcazlar sistemi, yaratdığı obrazlar qalereyası, ədəbi portretlər o qədər zəngindir ki, onlar dünya ədəbiyyatının dəyərli nümunələri ilə müqayisə edilə bilər. Məsələn, “Dumanlı Təbriz”də, L.N.Tolstoyun “Hər və sülh” romanında olduğu kimi, zəngin insan obrazları qalereyası yaradılmış və hər iki əsərdə böyük tarixi hadisələr geniş işıqlandırılmışdır. Yavuz Axundlu yazır ki, “Dumanlı Təbriz”, hər şeydən əvvəl, rəngarəng insan obrazları sərgisidir. Müəllif həm tarixi, həm də öz təxəyyülünün məhsulu olan surətlər vasitəsilə dövrün müxtəlif xarakterli tiplərini göstərmişdir” [2, s.58].

“Hərb və sülh” romanında rus xalqının ruhu, mübarizə əzmi, milli-mənəvi dəyərlərinin təsviri kimi, “Dumanlı Təbriz”də də təbrizlilərin ruhu, inqilabi mübarizəsi, azadlıq hərəkatı, adət-ənənəsi realist boyalarla təsvir və təhlil olunmuşdur. İsa Həbibbəyli haqlı olaraq qeyd edir ki, “Dumanlı Təbriz” tarixi romanı (1933-1938) Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatının tarixini və ideallarını əks etdirən və yaşadan böyük ədəbi hadisədir” [6, s.55].

“Dumanlı Təbriz” romanında psixologizmin ifadə vasitələrindən biri peyzajdır. Romanın əla ilk səhifəsində biz bunun şahidi oluruq. Roman Araz çayının cənubundakı İran Culfasının və şimalında yerləşən Rusiya Culfasının təsviri ilə başlanır. Araz çayının axarı sanki bütün Rusiyanı sarsıdan 1905-ci il inqilabının acı fəryadını, dəhşətli nəticələrini və onun artıq Təbrizi də cənginə aldığına ifadə edirdi. İnqilab o qədər vahiməli, o qədər tükürpədicə idi ki, Araz çayı da “qorxusundan səsinə çıxarmırdı” [7, I, s.5]. Müəllif bu metaforik ifadələrlə demək istəyir ki, inqilabın xofu, dəhşətləri sanki təbiətə də sifayət etmişdi. Ona görə də Araz çayı çar jandarmalarının göz ağartmasından, çar qamçılarının qorxusundan səsinə çıxarmır, aram-aram axırdı. Təhkiyəçi sonra dekabrın buzlu yağışlarından, şiddətli, soyuq küləklərindən bəhs edərək qeyd edir ki, bu güclü, küləkli dekabr yağışları da bir tərəfdən “Arazın köynəyini qaldırıb köksündəki baliqları göstərirdi” [7, I, s.5]. Təhkiyə Rusiyadan İran Culfasına keçən, Araz çayının کنارında soyuqdan donmuş, buz bağlanmış, çıxılmaz bir vəziyyətdə olan müsafirlərin təsviri ilə davam edir. Təhkiyəçi bütün bunlarla demək istəyir ki, Araz çayının hər iki کنارındaki ictimai və təbii hadisələr, yəni inqilabın xofu və təbiətə soyuq rüzgarı insanlar arasındakı psixoloji iqlimə də öz təsirini göstərirdi. Bu dözülməz vəziyyət həm müsafirlərin, həm də digər insanların psixoloji durumunu çox gərginləşdirmişdi. Qəhrəmanların bu hissədəki mənəvi-psixoloji gərginliyi süürun və təhtəlsüürun yaratdığı məziyyətlər deyildi, o, nə personajlardan, nə də müəllifdən asılı olmayan ictimai-siyasi mühitlə bağlı təbii bir proses idi.

Bədii əsərdə personajların nitqinə, fikirlərinə, dünyaya baxışlarına, adətən, əhəmiyyətli yer verilir. Ancaq personaj öz daxili həyəcanla-

rı, yaşantıları haqqında ətraflı danışanda psixologizmin yaranır. “Psixologizm ədəbiyyatın, o cümlədən bütün sənətlərin əsasında dayanan bir keyfiyyətdir. Ədəbiyyatı insan (yazıçı, şair) yaradır, ədəbiyyat müxtəlif obrazlar vasitəsi ilə oxucuya ötürülür. Bütün bunlar insan psixologiyası sayəsində baş verir” [1, s.4]. S.Q.Boçarovun təbirincə desək: “Bir insanın bədii obrazı həmişə bu insanın daxili dünyası haqqında bir təsəvvür yarıdır, ancaq bu təsəvvürün əsas mənasını yerindən ortaya qoyan psixoloji təhlildir” [3, s.92].

M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanında yaratdığı obrazlar özünəxas psixoloji ələmi, fərdi taleyi, həyat və düşüncə tərzini əks etdirirlər. Bu insanlar Təbrizin həlledici məqamlarında, inqilab ərəfəsində təsvir olunan mühüm qəhrəmanlardır, həm də öz həyatlarının çətin məqamlarında belə ölkədəki ictimai-siyasi vəziyyətə təsir etmək iqtidarında olan insanlardır. Bəzi qəhrəmanların böyük daxili təlatümlərinin təsviri əla psixoloji portretlərin yaradılmasına gətirib çıxarır.

“Dumanlı Təbriz”də qəhrəmanların zahiri portretlərinin təsviri ilə yanaşı, həm də daha çox onların daxili ələmlərinə, psixoloji durumlarına diqqət verildiyi müşahidə olunur. M.S.Ordubadinin “Qılınc və qələm” və “Dumanlı Təbriz” romanlarında obrazların məhz zahiri görkəmi və psixoloji durumu vasitəsilə daha təsirli surətdə çatdırılması baxımından çoxlu nümunələr var. Roman boyu obrazın diqqətə cəlb edən zahiri görkəmi və onun psixoloji vəziyyətdən əhatəli bəhs olunur. Məsələn, yazıçı Əbülhəsənin iç dünyasındakı dinamikamı onun zahiri görkəmindəki dəyişikliklərlə müşayiət edir.

Yazıçı Təbrizdə baş verən inqilabın insanın psixoloji durumunda yaratdığı dəyişikliyi, hər bir obrazda fərdi olaraq fərqli şəkildə böyük ustahlıqla təsvir etmişdir. Təbrizdə vəziyyət gərginləşən zaman əsərin əsas qəhrəmanlarından biri olan Səttar xan da psixoloji cəhətdən əziyyət çəkir, əsəblərinə cilovlaya bilmirdi. Onun zahiri görünüşü daxili narahatlığını o saat hiss etdirirdi. Müəllif qeyd edir ki, o, telefonla danışanda o qədər əsəbi idi ki, “hə, hə, deyər rəngi dəyişirdi” [7, I, s.63]. Təbrizdə ələ bir situasiya yaranmışdı ki, Səttar xan özünə yer tapa bilmir-

di. Silah-sursat ehtiyatı tükəndiyindən qaradağlıların hücumunun qarşısını almaq mümkün deyildi. Qəhrəmanın psixoloji durumu onun vətəna, ələ-obaya, təbrizlilərə olan sevgisinin nə qədər güclü olduğunu büruzə verirdi. Bu hissədə Səttar xanın Təbriz və təbrizlilərin taleyini özünü həyatından, şəxsi mənafeyindən üstün tutduğunu şahidi oluruq.

Psixologizmin təzahür formaları müxtəlif ola bilər: açıq şəkildə, yəni qəhrəmanların daxili monoloq və dialoqları zamanı, ələcə də gizli şəkildə, yəni onların jestlərində, mimikalarında, hərəkatlarında, zahiri görünüşlərində özünü büruzə verə bilər. M.S.Ordubadini “Qılınc və qələm” romanında olduğu kimi, “Dumanlı Təbriz” romanında da qəhrəmanların psixologiyasını açmaq üçün dialoq və monoloqlardan istifadəyə üstünlük vermişdir. Dialoq və monoloqlar həmişə qəhrəmanların daxili durumundan yaranır, həm də bu və ya digər münasibətləri ifadə etməyə kömək edir. Yəni, müəllif dialoq və monoloqların bədii imkanlarından məharətlə yararlanaraq əsərdəki personajların psixoloji durumlarını, xarakterlərini açmağa nail olmuşdur. Qəhrəmanların psixoloji vəziyyəti, mənəvi keyfiyyətləri, insani və digər səciyyəvi xüsusiyyətləri dialoq vasitəsilə də reallaşır. Dialoqların üstün cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, danışmaq prosesində obrazların bədii portreti ilə bağlı birbaşa yazıçı müdaxiləsinə ehtiyac qalmadan onların xarakterləri haqqında geniş təsəvvür yaradılır. M.S.Ordubadini dialoqların imkanlarından səmərəli şəkildə istifadə edərək Təbrizdəki durum, situasiya fonunda qəhrəmanların səciyyəvi cəhətlərini ortaya çıxarmışdır.

M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanında personajlar həyatın müxtəlif durumlarında təsvir və təhlil olunduğundan dialoqlar da həmin duruma, situasiyaya uyğun şəkildə təsvir olunmuşdur. Yazıçı dialoq və monoloqlardan bacarıqla istifadə edərək, əsərin bədii təsir gücünü artırma bilməmiş, qəhrəmanların xarakterləri, psixologiyaları, həyat tərzləri haqqında geniş məlumat verməmiş və bir sıra yaddaqalan obrazlar yaratmağa nail olmuşdur. Məsələn, Avropalı qız Nina ilə əsərin əsas qəhrəmanlarından biri olan Əbülhəsən arasındakı dialoqlar zamanı, onlar arasında sevgi münasibətlərinin yaranması və onların bir-birini anlaması anlarında psi-

xologizmin müxtəlif təzahür formalarının şahidi oluruq. Ninanın bütün hərəkat və davranışlarının məğzində Əbülhəsənə qarşı sevgi hiss olunur və bu hissələr onun qəlbindəki həyəcanlarında, psixoloji durumunda özünü büruzə verirdi. Əbülhəsən etiraf edir ki, Nina “danışdıqca daima ürəyinin döyüntüsünü belə eşidirdim... O çox utanırdı” [7, I, s.51]. Ninanın psixoloji durumu onun Əbülhəsənə olan sonsuz sevgisinin təəcəssümü idi. Onun keçirdiyi həyəcan və iztirablarını Əbülhəsən duyduqca, özü də vicdan əzabı çəkirdi, bu sevginin gələcək məsuliyyətinə ehtiyat edirdi və özü də mənəvi-psixoloji cəhətdən gərgin bir vəziyyətə düşürdü. Ninanın psixoloji durumu həm də onun saflığından, Əbülhəsənə olan sədaqətindən və gələcək ümidlərindən xəbər verirdi. O, Əbülhəsənə sevgisini etiraf edəndə də psixoloji cəhətdən ələ bir vəziyyətə düşmüşdü ki, yerində dayana bilmirdi. Müəllif qeyd edir ki, Nina “utandı və əlini gözlərinə qoyub yataq otağına qaçdı” [7, I, s.51]. Ninanın məhz psixoloji durumu Əbülhəsənə daha məsuliyyətli, ehtiyatlı, vicdanlı və diqqətli olmağa vadar edirdi. Nina Əbülhəsənə görəndə “qızarıb, titrəyir” [7, I, s.118], Əbülhəsən isə həmin anda qeyd edir ki, “mən isə sevinirdim. Bu şadlıqdan ürəyim döyünərkən səsinə belə eşidirdim” [7, I, s.118]. Əbülhəsənə sevinirdən əsas məsələ o idi ki, Nina Təbrizdəki inqilabçılara onunla bərabər kömək edir və öz həyatını təhlükəyə atırdı. Nina Əbülhəsənin məhəbbəti naminə öz həyatını təhlükəyə atır, Əbülhəsən isə Təbrizin azadlığı uğrunda öz gələcək planlarını həyata keçirtmək, reallaşdırmaq üçün imkan axtarıb, fəaliyyətinə dayaq, zəmin yaradırdı. O, Nina ilə etdiyi hərəkatlara, gördüyü işlərə görə qəlbini dərinliklərində özünə sanki haqq qazandırır və bir az da təsəlli tapırdı. Təbrizdə vəziyyət dözülməz halda olanda, düşmənlər şəhərə girəndə qorxudan Ninanın nitqi batmışdı. Həmin vaxt Ninanın rəngi qaçdı, “bir ara o, şaşırmış kimi nə edəcəyini bilmədi” [7, I, s.335]. Belə situasiyalarda yalnız Əbülhəsən ona ürək-dirək verəndə sonra Ninanın dili açılır, rəngi dəyişir və həyəcanı əriyib yox olurdu.

Təhminə xanımla Əbülhəsən arasındakı dialoqlar zamanı da psixoloji detallar özünü göstərir. Məsələn, Əbülhəsənin sözlərinə əsəbiləşən Təhminə xanım əlindəki süpürgəni yerə atıb

irəli gəlir. Yazıcı qeyd edir ki, onun “elə bil ki, barıtı od tutdu” [7, I, s.137]. Bu mübaliğəli təsvirlə müəllif demək istəyir ki, hər dəfə Əbülhəsən qısqançlıq zəminində Təhminə xanımdan Ninanın yerini və nə işlə məşğul olmasını soruşub, ondan sübhələndiyini bürruzə vərəndə, onlar arasındakı psixoloji gərginlik artmağa başlayırdı.

“Dumanlı Təbriz” romanının bəzi yerlərində isə müəllif qəhrəmanların daxili düşüncələri vasitəsilə onların psixoloji durumunu təhlil obyektinə çevirmişdir. Bunun üçün də müəllif daxili monoloqlardan məharətlə istifadə etmişdir. “Daxili monoloq personajların düşüncələrini təsvir etmək üçün istifadə olunur. Hisslər, emosiya və əhvali-ruhiyyə daxili monoloqda iki yolla verilə bilər. Birincidə, qəhrəmanın emosional vəziyyəti barədə düşüncələri daxili monoloqa daxil edilir. İkincidə isə daxili monoloqda qəhrəmanın emosional vəziyyəti daxili nitqin xüsusiyyətlərinin köməyi ilə çatdırılır” [4, s.6].

M.S.Ordubadı monoloq vasitəsilə qəhrəmanların daxili düşüncələrini, keçirdiyi sarsıntılarını verərək nəinki onların mövcud vəziyyətinin gərginliyini təfərrüatı ilə oxucuya çatdırmış, həmçinin onların xarakterlərinin görünməyən tərəflərini, daxili cizgilərini, fəlsəfi düşüncələrini ustalıqla açma bilməmişdir. Əbülhəsənini amerikalı miss Hanna ilə tanışlığı səhnəsində də psixologizm özünü göstərir. Elə ilk tanışlıqdan miss Hannanın titrəməsi, utanması onun daxili rahat-sızlığından irəli gəlirdi. Əbülhəsən qeyd edir ki, miss Hannanın “bütün həyəcanlarını hiss edirdim” [7, I, s.181]. Miss Hannanın hərdən rənginin açılması, qızarması, gözlərinin yaşını axıtması, qəzəbindən vücudunun titrəməsi, Əbülhəsəninin isə qanının qaralması hallarına onlar arasındakı dialoq zamanı tez-tez rast gəlinir. Bu dialoqlar uzanan zaman, yəni Əbülhəsən miss Hannanın suallarına verəcəyi cavabı əvvəlcə öz kamalının süzgəcindən keçirərək, ehtiyatlı olmaq, həm də səhv etməmək üçün öz aləminə qapılır və onun daxili monoloqları başlayırdı – dialoqların içində daxili monoloqları başlayırdı, dialoqlardan monoloqlar doğulurdu. Monoloqlar da öz növbəsində həm dialoqların təsir gücünü, sözlərin, cümlələrin kəsərini artırır, həm də mətnin məzmununu zənginləşdirir, əsərdəki

təsivrlə təhlilin vəhdətini yaradırdı. Miss Hanna sual verəndə Əbülhəsən fikrə gedir: “Mən bu yolları bir neçə ay əvvəl Nina ilə getmişdim... ona bir bədbəxt hadisə üz verməmiş olsa, onun səbəbi mən özüməm” [7, I, s.195]. Əbülhəsəninin monoloqu davam edir. İndi isə miss Hanna haqqında düşünür: “Bunun fəlakətinə və yollarda qalmasına səbəb yenə mən idim” [7, I, s.195]. Əbülhəsən miss Hanna ilə danışıq, xəyalları isə Ninanın yanındadır. Belə məqamlarda qəhrəmanın köməyinə daha çox monoloqlar gəlirdi. Daxili monoloqlarda Əbülhəsən özünü mühakimə edir, o, qızların həyatı, gələcəyi haqqında dərinləndirirdi. Amma onun əsas məqsədi ondan ibarət idi ki, hər iki qız öz fəaliyyətlərini Təbrizdə olan ictimai-siyasi hadisələrə, Təbrizin azadlığına, inqilabçılara köməyə yönəltsinlər. Əbülhəsəni öz səadəti, öz gələcəyi yox, onu daha çox xalqın, millətinin, vətənin azadlığı, Təbrizin gələcəyi maraqlandırır. Çünki o bilir və dərk edirdi ki, vətəni azad olmasa, heç bir xoşbəxtlikdən, səadətdən, şəxsi mənafehdən söhbət gedə bilməz. O, bütün xoşbəxtliklərin vətənin azadlığından sonra yaranacağına ümid edirdi.

Hadisələr elə cərəyan edir ki, Əbülhəsən psixoloji cəhətdən çıxılmaz bir vəziyyətə düşür. Təbrizdəki inqilabi durumla bağlı onun amerikalıların yardımına ehtiyacı olacağına bilir və bu məqsədlə də miss Hannadan istifadə edəcəyini planlaşdırırdı. Ancaq miss Hannanın həqiqi simasını, kim olduğunu tam müəyyənləşdirməmişdi. Digər bir tərəfdən də Əbülhəsəni çıxılmaz vəziyyətə salan miss Hannanın ona qarşı yaranmış sevgi hissləri idi. Əbülhəsən avropalı Nina ilə amerikalı miss Hannadan yalnız Təbrizin gələcəyi naminə hazırladığı planlar, məqsədlər üçün istifadə etmək niyyətindəydi. Ancaq tədricən, özü də hiss etmədən vətən sevgisinə özünün sevgi hissləri də qarışmışdı. O, dilemma qarşısında qalmış, mənəvi-psixoloji cəhətdən gərginlik keçirir və çıxış yolları axtarırdı. Əbülhəsən öz-özünə deyir: “Mənə səmimi olaraq bağlanmaq istəyən bu gənci (miss Hannanı – N.C.) heç bir bəhanə olmadan rədd etməmək, onun həyatının tarixində silinməyən və unudulmaz bir təhqir ləkəsi olub qalacaq idi. Digər tərəfdən də mənim ona bağlanmağım ondan daha səmimi, daha gözəl olan, hətta, inqi-

labda mühüm rol oynayan Ninanı təhqir etmək demək idi” [7, I, s.254]. Əbülhəsəninin müsbət cəhətlərindən ən vacibi o idi ki, o, bu iki qızın sevgisi arasında qaldığı zaman vicdanı təmiz, ürəyi saf, hərəkətləri isə çox səmimi idi. Onun özü də etiraf edir ki, bütün bunları onların “qızlıq namusu və qızlıq əzəməti də tələb edirdi” [7, I, s.280]. Sonra isə yenə monoloquna davam edir: “Biz İrana sevmək və evlənmək, öz vicdanını, öz sirtini, öz namusunu etibar etməyə qarşı xəyanətdə bulunmaq üçün gəlməmişdik” [7, I, s.280]. Əslində isə o qızları Əbülhəsənə bağlayan onların Təbrizdəki müstəqil inqilabi fəaliyyətləri oldu. Nina Rusiya, miss Hanna isə Amerika ilə əlaqələrin, münasibətlərin tənzimlənməsi və nəhayət, ona Təbrizin azadlığı uğrunda planlarını həyata keçirtmək üçün lazım idi.

Qəhrəmanların xarakterlərinin açılmasında və onların psixologiyalarının təsvirində əsərdəki hadisələrin, konfliktin də mühüm rolu vardır. Yazıcı ölkədə cərəyan edən hadisə və situasiyaların fonunda obrazın bədii portretini və psixologiyasını müxtəlif şəkildə təsvir və təhlil edə bilir. “Dumanlı Təbriz” romanında Təbriz xalqının öz azadlığı uğrunda mübarizəsi, inqilabın xalqın həyatında oyatdığı təbəddülat, Qərblə Şərqlin əzəli və əbədi mübarizəsi, xarici dövlətlərin Təbrizə və onun sərvətlərinə göz dikməsi kimi məsələlər işıqlandırılmış və bu hadisələrin təsvirində də psixoloji məsələlər ön plana çəkilmişdir.

Obraz və xarakterlərin psixoloji təhlilində bir neçə cəhət diqqəti cəlb edir. Birincisi bundan ibarətdir ki, obrazlar ictimai-siyasi mühitin ab-havasından asılı olmayaraq, öz psixoloji yaşıllarını milli adət-ənənələrə məxsus şəkildə yaşamaqda davam edirlər. İkinci cəhət isə budur ki, əcnəbi personajlar da psixoloji yaşılları sayəsində, öz mənəvi aləmlərinə qapılaraq, haqq yoluna, özünüdərkə qayıdırlar... Mahru xanımla rus çar ordusunun zabiti polkovnik Smirnovun ailə qurması səhnəsi, fərqli adət-ənənələr, həyata və dünyaya fərqli baxışlar və onlar arasında yaşanan psixoloji vəziyyətlər daha çox diqqəti cəlb edir... Mahru xanımın milli-mənəvi dəyərlər, adət-ənənələr baxımından rus zabitinə əzə getməsi o qədər ürəkaçan olmasa da, onsuz da o, bu izdivacın mənəvi-psixoloji

yaşıllarına sonadək tab gətirə bilmədi. Çünki polkovnik Smirnov çox keçmədən köhnə peşəsinə, fəaliyyətini davam etdirdiyinə, çar ordusuna xidmət etdiyinə və Təbriz inqilabçılarının əleyhinə işlədiyinə görə Mahrunun gözündən düşdü. Mahru səhvini başa düşdüyünə görə milli-mənəvi dəyərləri şəxsi həyatından, səadətindən, şəxsi mənafehdən üstün tutdu. Mahru və Smirnovun arasındakı dialoq zamanı psixoloji durum getdikcə gərginləşir və son həddə çatır. Mahru ona deyir ki, “mən səndən ötrü hər bir şeyi atdım, millətimi, adətimi, tanışlarımı buraxdım, sən buna qiymət vermədin, tez geri çəkildin... Nə tez bu sevgi səni usandırdı?” [7, I, s.352] Smirnovun cavabı Mahru üçün daha ağır olur: “Bu, vəzifədir, rütbə və mənsəb məsələsi vardır. Bizi səadətli gələcək gözləməkdədir. Bu vəzifəni bitirməklə də general rütbəsinə yetişəcəyəm” [7, I, s.352]. Bu cümlədən sonra müəllif Mahrunun psixoloji yaşıllarını onun öz monoloqunda davam etdirir. Burada da dialoqlar monoloqlara qarşır. Hər iki obraz dialoq zamanı dediklərini, düşündüklərini əvvəlcə daxili monoloqları zamanı saf-cürük edir və sanki birbirlərinə qarşı mübarizəyə hazırlanırlar. Mahru elə bir sarsıntı keçirir, özünə qapılır ki, dialoq zamanı sanki Smirnovu eşitmir. O, öz-özünə: “Təbrizliləri ərim qıracaqdır. Qadınlar, uşaqlar çar kazaklarının əlində qalacaqdır, minlərin fəlakəti nəticəsində biz iki nəfəri xoşbəxt həyat qarşılayacaqdır, onun şöhrət qazanması üçün minlərcə namus, minlərcə şərafət, minlərcə şan-şöhrət məhv olacaqdır” [7, I, s.352]. O, dəlicəsinə ayağa qalxdı. Mahrunun qəlbinin dərinliklərində olan vətən sevgisi intuitiv olaraq, bu söhbətdən sonra oyanmağa başladı. Çox tərəddüd keçirdi, sıxıldı, qəhər onu boğdu. Onun daxilində ikiləşmə – mübarizə gedirdi: o, ya Smirnovu, ya da vətəni seçməliydi. Çox düşünüb danışdıqdan sonra, nəhayət, o, əbədi olaraq ailə səadətini yox, vətəni seçdi və “bir daha dönüb Təbrizə baxdı” [7, I, s.353]. Bax beləcə, Mahru və Smirnovun izdivacı çox qısa oldu, ailə səadəti baş tutmadı. Smirnov nə qədər çalışsa da, Mahrunu öz “sevgisinə” inandıra bilmədi, daha doğrusu, bacarmadı. Mahru bütün bunları dərk edəndən sonra onlar arasındakı münasibət tamamilə soyumağa başladı. Smirnov şəxsi mənafehini, rütbəsinə, vəzifəsinə, çar ordusuna xid-

mətni öz ailə səadətindən üstün tutduğu, təbrizlilərə düşmənin gözü ilə baxdığı və onlara qarşı mövqeyini dəyişdirmədiyini üçün onlar arasında ki ailə həyatı sona yetdi. Bir sözlə, romanda personajların səciyyəvi xüsusiyyətlərinin təsviri bir qayda olaraq bəzi detalları ilə onların mənəvi, əxlaqi-psixoloji vəziyyətlərini özündə cəmləyə bilir və ideya-məzmununa uyğun cizgilərlə də diqqətə çatdırılır. “Dumanlı Təbriz”də obrazların portreti ilə mənəvi-əxlaqi dünyası, demək olar ki, bir-birini tamamlayır. Bu cür xüsusiyyətlər polkovnik Smirnovun və bir sıra başqa obrazların mənfi plandakı təsvirində də özünü göstərir. Yəni, obrazın portreti xoşagəlməzdirsə, onun daxili aləmi, iç dünyası da buna uyğun təsvir olunmuşdur.

“Dumanlı Təbriz”də milli-mənəvi dəyərlərin əks etdirilməsi prizmasından psixologizmin istifadəsi məsələsi də diqqətə cəlb edir. M.S.Orudubadi insanın psixoloji durumunun təsviri zamanı milliliyin təzahürünə də diqqət yetirir, yəni obrazların milli mənsubluğu onların həm psixoloji, həm də bütöv portretlərində əsas əlamət kimi nəzərə çarpır. Səttarxanın, Əbülfəhəsinin, Bağır xanın və s. obrazların təsvirindəki bədii detallarla onların azərbaycanlı olduğu təsəvvürdə canlanır. Yazıçı Əbülfəhəsinin milliliyini qeyd etmədən onun psixoloji durumu, yaşantıları, düşüncələri və əlbəttə ki, xarakteri etibarilə tipik bir azərbaycanlı obrazı olduğunu göstərməyə nail olmuşdur. M.S.Orudubadının “Dumanlı Təbriz” romanında milli-mənəvi dəyərlər özünü göstərməklə yanaşı, həm də obrazların mənəvi-psixoloji yaşantılarının əsas ifadə vasitələrindən biri kimi çıxış edir. S.Q.Boçarov hesab edir ki, L.N.Tolstoyun “müsbət çəhrəmlərinin psixoloji maraq obyektivi zərurət kimi görünür; həyat insandan onu yaşamağı və onunla birgə addımlamağı tələb edir” [3, s.159]. M.S.Orudubadi isə istənilən obrazın mənəvi-psixoloji özəlliklərini təqdim etməklə onun iç dünyasını, mənəvi keyfiyyətlərini acıb göstərir və bununla da onun psixoloji durumunu inandırıcı halda çatdırı bilirdi.

Əsərin “Matəmli günlər” və “Qorxulu gecə” hissələri adlarından da göründüyü kimi psixoloji durum daha qabarıq şəkildə tüğyan elədiyi bölümləridir. Təbrizdə qiyam başladığına görə vəziyyət çox acınacaqlı idi. Küçələrdə ingilis və

çar bayraqları dalğalanırdı. Əbülfəhəsin inqilab rəhbərləri ilə sazişə girə bilmədiyini üçün çox həyəcan keçirir, özünə yer tapa bilmirdi, çünki qiyam ağır nəticələr verə bilərdi. Onun əsəbləri sarsılmış, təbii halından elə çıxmışdı ki, hara və nə üçün getdiyini belə unutmuşdu. Əbülfəhəsin etiraf edir ki, “məni bir dəhşət titrədirdi. Bu dəhşət, öhdəmə düşən tarixi bir məsuliyyətin nə dərəcədə ağır olması fikrindən doğurdu” [8, II, s.24]. İngilis və çar hökumətinə arxalanaraq onların himayəsinə girən bir çox qüvvələr İran köndəlinsini, İran xalqını didmək, talamaq, sərvətlərini ələ keçirmək istəyirdilər. İnkilabda iştirak edərək haqqı müdafiə edənləri isə amansızcasına cəzalandırırdılar. Hərbi səhra məhkəməsinin hökmü ilə İran inqilabının təəssübkeşlərindən olan yeddi nəfərə ölüm cəzası qərarı verilmişdi. Onlar dar ağacının altında durmuş və edam səhnəsini gözləyirdilər. Ölüm hissi, ölüm xofu coxaldıqca, insanda psixoloji gərginlik, daxili narahatlıq artır və həyat eşqi azalmağa başlayır. Ölüm xofu ilə həyat eşqi tərs mütənəsidir. Ölüm hissi çoxaldıqca, həyat eşqi azalır. Ancaq psixoloji gərginlik düz mütənəsidir, biri artıqca, digəri də, təbii olaraq artır. İran inqilabı təəssübkeşlərinin həmin anda çirçdikləri psixoloji gərginlik əsərin ən təsirli yerlərindən biridir. Haqsızlığın, ədalətsizliyin tüğyan etdiyi bir məkanda haqqın, ədalətin dar ağacına çəkilməsi, həqiqətin də, çox ağırdır. Çar hökumətinin əsgərləri gözlərini belə qırpmadan yənə də əllərini qana batırır, ölüm hökmünü amansızcasına yerinə yetirir, haqqın səsinə boğurdular.

M.S.Orudubadının romanlarındakı mənəvi və psixoloji dolğunluq öz çəkisinə, məzmununa və mahiyyətinə görə heç də başqa yazıçılarınkindən geri qalmır. L.N.Tolstoyun “Hərb və sülh” romanında Nataşa Rostovanın Andrey Bolkonskini görəndə keçirdiyi həyəcanlar, Ninanın Əbülfəhəsinin görəndə düşdüyü vəziyyətə, daxili yaşantılarına, psixoloji durumuna uyğun gəlir. Nataşa başını qaldırır knyaz Andreyə baxanda “Nataşanın rəngi qızarmışdı; həyəcanla nəfəs alır və eyni zamanda həyəcanını gizlətməyə çalışırdı. Onun qəlbində sönən od yənə də parlaq işıqla alovlanıb yanırdı” [9, II, s.634]. Hər iki xanımın psixoloji durumları onların sevgi hissələrinin ifadəsi idi. Müəllif qeyd edir ki, Nina

Əbülfəhəsinin görəndə “xəcalətdən tərləməyə başladı” [7, I, s.62], yaxud da ki, başqa bir yerdə: “Ninanın gözləri yaşardı” [7, I, s.81]. Ninanın “xəcalətdən tərləməsi”, “gözlərinin yaşarması”, “çöhrəsinin tez-tez dəyişməsi” və s. Əbülfəhəsinin elə bil ki, dəryalara qər qətməmişdi. Onun da çöhrəsində eyni görüntü, eyni dəyişikliklər baş verirdi. Bu da onların bir-birinə sevgilərinin qarşılıqlı olduğundan xəbər verirdi. Əbülfəhəsinin tez-tez özünə qapılır və qəlbinin dərinliyindən doğan suallara cavab axtarırdı. Bu yerdə müəllif onun daxili monoloqunu verir: “Bunun (Ninanın – N.C.) inqilaba olan bu sıx əlaqəsi bir sevginin nəticəsindəndirmi? Qız məni sevir, sevdiyi üçün də mən gedən yolu davam etdirməkmə istəyir? Mən buna nə üçün öz qarşılıqlı sevgimi bildirdim? Qızı nə üçün gələcək səadətindən məhrum edirəm? Bəlkə də, qız bir nəfərlik ailə düzəldəcək və səadətli günlər görəcəkdir?” [7, I, s.116] Əbülfəhəsinin narahat edən bu suallar onun psixoloji durumunu tez-tez dəyişdirirdi. Çünki Əbülfəhəsinin ölkənin gərgin durumunu nəzərə alıb ehtiyat edirdi. Təbrizdə ictimai-siyasi vəziyyət dözülməz halda idi. Xarici qüvvələr gözlərini Təbrizə və onun sərvətlərinə dikmişdilər, onu öz caynağına keçirmək istəyirdilər. Əbülfəhəsinin vətən məhəbbətini, xalqın azadlığını öz şəxsi həyatından, səadətindən və mənəfətinə üstün tuturdu. Ona görə də o, Ninanın psixoloji durumunu nəzərə alıb, onu sakitləşdirir və ondan müvəqqəti ayrılmaya üçün əsaslı bəhanələr axtarırdı. Əbülfəhəsinin Ninanı ruhan sarsıtmaq, aldatmaq və onunla münasibətlərinə son qoymaq niyyətində deyildi.

Əbülfəhəsinin Nina arasında münasibətlər soyuqlaşan zaman psixoloji gərginlik özünü daha çox büruzə verirdi. Əbülfəhəsinin qısqançlığı, tez-tez Ninadan şübhələnməsi onun ovqatını tamamilə təlx etmişdi. Gecələr yuxusu da pozulmuşdu. Əbülfəhəsinin öz daxili monoloqları vasitəsilə özünü narahat edən suallara cavab axtarırdı. O, Ninanın kitabının arasından təsadüfən bir kağız tapır. Kağızı əslində Ninanın anası Rıqadan yazmışdı. Məktubun sonunda Ninanın əsl adının Rozina Nikitina olduğuna görəndə Əbülfəhəsinin həyatı bürüdü, elə bil ki, onu ildırım vurdu. Əbülfəhəsinin monoloqunda etiraf edir ki, “xəcalətimdən tərlədim. Köksümdən, başımdan buxar çıxdığını gördüm. Hərəkət etməyə təqə-

tim yox idi” [7, I, s.139]. Psixoloji gərginlik onu haldan-hala salırdı. Daxili monoloqlar onu bir az da dərinləşdirirdi düşüncəyə və düşdüyü bu vəziyyətdən çıxış yolu axtarmağa kömək edirdi. Əbülfəhəsinin öz monoloqlarında bəzən də Ninaya haqq qazandırır, özünü günahlandırır və bu yolla bir az təskinlik tapırdı. O, öz-özünə deyirdi: “Yox, bu (Nina – N.C.) inqilabçıdır. Bundan inciməyə haqqım yoxdur, çünki mənim özüm də öz doğru addımı deməmişəm. Qız inqilabçıdır! İnkilabçı olduğu üçün də ehtiyatlıdır...” [7, I, s.139] Bax, beləcə, daxili monoloqlar hərdən də onun psixoloji gərginliyini əridib yox edir, əsəblərini sakitləşdirir və o, özünü rahat hiss etməyə başlayırdı.

A.Feyzullayeva haqlı olaraq qeyd edir ki, “Dumanlı Təbriz” romanında “bütöv bir qadın obrazları sistemi izlənilir ki, məhz onların sayəsində Qərb və Şərq qadınının psixologiyası, onların Şərqdə, həmçinin İranda, eyni zamanda Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatının yaranma dövründə sosial həyatda iştirakı və rolu müəyyən edilir və dərk olunur” [5, s.157]. Miss Hannanın özünü tez-tez itirməsi, vücudunun əsməsi, utanması, barmaqalarının titrəməsi, rənginin ağarması, qızarması – bütün bunlar onun daxili narahatlığının, psixoloji və mənəvi durumunun nişanələri idi. Əbülfəhəsinin onun zahiri görkəmindəki bu cür dəyişikliklərlə Miss Hannanın əsl simasını, doğru, yaxud yalan danışdığını, mənəvi dünyasını hiss edirdi. Onun çöhrəsi özündə bütün varlığını təəcəssüm etdirirdi.

Əsərin qadın obrazlarından biri olan Mahruya Əbülfəhəsinin təsəlli verərək deyir ki, onu rəhmsiz sərdar Rəşidin əlindən qurtaracaq. Bu sözləri eşidən Mahrunun zahiri görkəmində, psixoloji durumunda müsbət dəyişiklik o saat özünü büruzə verir. “Mahrunun gözlərinə bir ümid parıltısı gəldi, hüzn və ciddiyyət yağın çöhrəni bir anda ilıq bir məmnuniyyət ifadəsi qapladı” [8, II, s.222]. Həqiqətdən də, xoş söz, ümid dolu bir kəlmə bəzən insanın həyatına böyük stimül verir. Müəllif qeyd edir ki, sərdar Rəşidin üzü bəzən qızarırdı, bəzən də ağarırdı. Bu da ondan irəli gəlirdi ki, o, öz sirlərinin üstünü açır, söhbət etməkdən çəkinir, qorxur, həm də utanırdı.

Elə məqam da olur ki, personajın sevincdən, çəkdiyi xəcalətdən, utandığında yanaqları qıpqırmızı qızarırdı. Personajların zahiri görkəminin bu cür dəyişməsinə romanda tez-tez rast gəlinir. Əbülhəsən Rzaqulunu elə bir vəziyyətə saldı ki, onun rəngi ağardı və qorxusundan titrəməyə başladı. Psixoloji durumu elə gərginləşdi ki, artıq nitqində də qüsurlar ortaya çıxdı: “Məgər azağa mə-mə-məni tanıyırmı?” [8, II, s.444] Rzaqulu eşidəndə ki, günahlarına görə məhkəmə ona ölüm cəzası kəsəcək, psixoloji əhvalı elə bir vəziyyətə çatır ki, huşunu itirib yerə yığılır. Başqa bir məqamda – Əbülhəsən miss Hannanın casus olduğunu öyrəndi ona sübut edən vaxt “qız özünü itirdi, qorxudan titrədi... Qızın dodaqlarında və üzündə bir zərrə olsa qırmızılıq qalmamışdı” [8, II, s.302]. Miss Hanna həbs olunacağını eşidən kimi “oxuduğu kitabı əlləri ilə didməyə və şiddətlə ağlayaraq içini çəkməyə başladı” [8, II, s.302]. Onun hönkür-hönkür ağlaması, bəzən də gülməsi casusluq fəaliyyətinin səciyyəsi olduğundan asılı olaraq dəyişirdi. Bu cür psixoloji məqamlar, situasiyalar romanda kifayət qədərdir.

Əsərin “İntihar” adlanan hissəsi miss Hannanın casus kimi fəaliyyətinin nəticəsi və onun az qala intihar edəcəyi məqamın təsvirinə həsr olunmuşdur. Miss Hanna onu casusluq çirkəbinə batıran, öz səadətini milyonların bədbəxtliyi üzərində qurmaq istəyən konsultxana işçilərini, xüsusən də almanları lənətləyir və həbs olunacağından, eləcə də rusların Təbrizə girəcəyindən qorxaraq intihar etmək istəyirdi. Əbülhəsən həmişə olduğu kimi, bu dəfə də miss

Hannanı bu psixoloji durumdan xilas edir. Onlar arasındakı dialoq miss Hannanı sakitləşdirir. Əbülhəsən onun əlindən silahını alıb söz verir ki, onun casusluğu İran xalqına heç bir xələl gətirmədiyi üçün sonadək onu müdafiə edəcək. Əbülhəsən onu inandırır ki, miss Hannanın vicdanı casus vicdanı deyil, onu bu yola sürükləyiblər. Ona görə də Əbülhəsən ona təskinlik verir və Amerika konsultxanasında işə düzəldəcəyinə söz verir. Beləcə, miss Hannanın psixoloji gərginliyi arıyır yox olur. Əbülhəsənin daxili monoloqu da miss Hannanın aqibəti haqqındadır. O öz-özünə deyir: “Dünyanın ən gözəl bir qızı dünyanın ən ağır işgəncəsini çəkir” [8, II, s.588]. Digər bir tərəfdən də Əbülhəsən miss Hannanın düşdüüyü vəziyyətə görə özünü günahlandırır. Özü də monoloqunda etiraf edir ki, “utandığımın məni tər basmışdı” [8, II, s.589]. Əbülhəsən söz verdiyi kimi miss Hannanı casus, inqilabçıların əleyhinə işləyən, şəxsi Rəfizadənin də əlindən xilas edir. O, bir az özünə gəlir, onun rənginin dəyişməsi, çöhrəsinin şad bir şəkli alması Əbülhəsəndən və hadisələrin gedişatından razı qaldığını ifadə edirdi.

Əsərin “Siyasi dərnək üzvləri” hissəsi Əbülhəsənin, demək olar ki, daxili monoloqları üzərində qurulmuşdur. Bir sözlə, onun daxili monoloqları çoxaldıqca, psixoloji gərginliyi azalırdı. O, bəzən hərəkət və fəaliyyətinə haqq qazandıraraq özünü mühakimə edir və bəzən də tənbeh edirdi. Bütün problemlərin həlli zamanı, çətin situasiyalardan çıxmaq və qəti qərarlar vermək üçün daxili monoloqlar həmişə Əbülhəsənin köməyinə çatırdı.

Nəticə / Conclusion

Təhlildən belə qənaətə gəlmək olar ki, “Dumanlı Təbriz”də milli, mənəvi, əxlaqi dəyərlərin oxucuya çatdırılmasında incə psixoloji təsvirlə obrazın dərin daxili yaşantılarının təsviri böyük rol oynayır və əsərin əvvəlindən sonuna kimi bu dəyərlərin müəllif tərəfindən nəzərə alındığı müşahidə olunur. M.S.Ordubadi obrazların daxili, mənəvi-əxlaqi, psixoloji vəziyyətlərini nəzərə alaraq, ictimai-siyasi hadisələrin səciyyəvi detallarını da təsvir etməyə məzmunlu, bədii-estetik cəhətdən təsirli obraz və xarak-

terlər yaratmış və bununla da romanın uğurunu təmin etmişdir.

M.S.Ordubadinin romanlarında psixologizmin təzahür formalarından danışarkən belə bir cəhətə diqqət yetirmək lazım gəlir ki, qəhrəmanların daxili aləminin təsviri zamanı yazıçı obrazların ictimai-siyasi hadisələrə münasibətini, həyat tərzi və təcrübəsini, milli adət-ənənələrdə mövqeyini və s. nəzərə almışdır. Onun romanlarında ölkədə baş verən ictimai-siyasi hadisələrin, inqilabçı və əks-inqilabçıların, daxili və xarici düşmənlərin, casusların və s. bir-birin-

dən fərqli mahiyyətlərini görmək çətin deyildir. “Qılınc və qələm”dən fərqli olaraq, “Dumanlı Təbriz”də müəllif daha çox bir-birinə bənzəmə-

yən, özünəməxsus mənəvi-psixoloji dünyası olan müxtəlif xarakterli obrazlar qalereyası yaratmağı bacarmışdır.

Ədəbiyyat / References

1. Abdurəhmənova F. Lirikada psixologizm (monoqrafiya). Bakı: “Nərgiz”, 2014.
2. Axundlu Y.M. Azərbaycan tarixi romanı: mərhələlər, problemlər (1930-2000). Bakı: “Adil-oğlu”, 2005.
3. Бочаров С.Г. Психологическое раскрытие характера в русской классической литературе и творчество Горького // Социалистический реализм и классическое наследие (проблема характера). Под общей редакцией Н.К.Гея и Я.Е.Эльсберга. Москва: Госиздат художественной литературы, 1960.
4. Есин А.Б. Психологизм русской классической литературы: кн. для учителя / А.Б.Есин. Москва: «Просвещение», 1988.
5. Фейзуллаева А. Просторы мысли (статьи, изданные в период независимости Азербайджана). Баку: “Elm və təhsil”, 2019.
6. Həbibbəyli İ. Böyük ədəbiyyat nəhəngi Məmməd Səid Ordubadi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2021.
7. Ordubadi M.S. Dumanlı Təbriz. Roman. İki kitabda. Birinci kitab, Bakı: “Yazıçı”, 1985 (mətnə bütün sitatlar cild və səhifə göstərilməklə bu mənbədən verilmişdir).
8. Ordubadi M.S. Dumanlı Təbriz. Roman. İki kitabda. İkinci kitab, Bakı: “Yazıçı”, 1985, (mətnə bütün sitatlar cild və səhifə göstərilməklə bu mənbədən verilmişdir).
9. Tolstoy L.N. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, II cild. “Hərb və sülh”. I cild, II cild. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2010.

Вопросы психологизма в романе Мамед Саида Ордубади «Тэбриз туманный»

Насиб Джабраиллов

Доктор философии по филологии

Бакинский славянский университет. Азербайджан.

E-mail: c.nesib@mail.ru

Резюме. В статье рассматриваются вопросы психологизма в романе М.С.Ордубади «Тэбриз туманный». Искусно используются разные художественные средства в описании психологии, характеров героев, писатель попытался отобразить нравственно-психологическое состояние образов. В романе «Меч и перо» писатель часто использовал художественное описание, в то время как в романе «Тэбриз туманный» он отдал предпочтение художественному анализу. Анализ дает нам возможность прийти к выводу, что в «Тэбризе туманном» изображение глубоких внутренних переживаний образов посредством тонкого психологического описания играет большую роль в передаче читателю национальных, нравственных, моральных ценностей, и мы можем наблюдать, что с начала до конца романа эти ценности учитываются автором. Принимая во внимание внутреннее, нравственное, психологическое состояние образов, а также описывая характерные детали общественно-политических событий, М.С.Ордубади создал содержательные, впечатляющие с художественно-эстетической точки зрения образы и характеры и тем самым обеспечил успех роману.

Говоря о формах проявления психологизма в романах М.С.Ордубади, следует обратить внимание на то, что во время изображения внутреннего мира героев писатель учел отношение образов к общественно-политическим событиям, их образ жизни и опыт, позицию касательно национальных обычаев и традиций и т.д. В его романах можно легко увидеть разные причины происходивших в стране общественно-политических событий, революционеров и контрреволюционеров, внутренних и внешних врагов, шпионов и т.д. В отличие от романа «Меч и перо», в «Гебризе туманном» автор смог создать галерею непохожих друг на друга образов с разными характерами, имеющих своеобразный нравственно-психологический мир.

Ключевые слова: психологизм, социально-политические вопросы, характер, внутренний монолог и диалоги